

SHUKUR XOLMIRZAYEV ASARLARIDA PEYZAJ TASVIRI

Hamidova Muhayyoxon Obidovna,
Namangan davlat universiteti, Boshlang'ich ta'limda ijtimoiy-gumanitar fanlarni
o'qitish metodikasi kafedrasi professori, f.f.n.
E-mail: hamidova muhayyoxon@gmail.com

Annotatsiya: XX asr o'zbek adabiyotini zamon o'lchovida shartli ravishda uch tarixiy bosqichga ajratsak, Shukur Xolmirzayev uning so'nggi bosqichida so'z san'atimizni yangi saviyaga ko'tarishga salmoqli hissa qo'shgan zabardast adiblarimizdan biridir.

Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayevning "Jargu uchgan odam" hikoyasi misolida adibning badiiy asarda peyzajdan foydalanish mahorati xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: badiiylik, yozuvchi mahorati, so'z san'atining o'rni, badiiy-tasviriy vosita, yozuvchining xarakter yaratish mahorati, peyzaj, semantik ma'no, asar g'oyasi.

РОЛЬ ПЕЙЗАЖА В ПРОИЗВЕДЕНИИ ИСКУССТВА

Хамидова Мухайёхон Обидовна
Наманганский государственный университет, профессор кафедры методики преподавания социально-гуманитарных дисциплин в начальных классах, кандидат филологических наук, профессор НамГУ
E-mail: hamidova muhayyoxon@gmail.com

Аннотация: Если условно разделить узбекскую литературу XX века на три исторических этапа по времени, то Шукур Холмирзаев является одним из наших великих писателей, внесших значительный вклад в поднятие нашего искусства слова на новый уровень на последнем его этапе.

В данной статье на примере повести Шукура Холмирзаева "Jarga uchgan odam" рассматривается умение писателя использовать пейзаж в художественном произведении.

Ключевые слова: художественность, писательское мастерство, роль искусства слова, художественно-изобразительный инструмент, писательское мастерство создания персонажей, пейзаж, смысловой ряд... Идея произведения.

THE ROLE OF THE LANDSCAPE IN THE WORK OF ART

Khamidova Mukhayyoxon Obidovna
Namangan State University, Professor of the Department of Teaching Methodology of Social and Humanities in Primary Education, Candidate of Philological Sciences
E-mail: hamidova muhayyoxon@gmail.com

Annotation: If we conditionally divide the Uzbek literature of the 20th century into three historical stages in terms of time, Shukur Kholmirzayev is one of our great writers who made a significant contribution to raising our art of words to a new level in its last stage.

In this article, on the example of Shukur Kholmirzayev's story "Jargu Uchgan Man", the writer's ability to use landscape in the artistic work is discussed.

Key words: artistry, writer's skill, role of word art, artistic and visual tool, writer's character creation skill, landscape, semantic ro... The idea of the work.

KIRISH

Soʻz sanʼatida tabiat tuygʻusi - ona yurt tuygʻusi bilan tobora uygʻunlashib boradi, demak, manzara ona zaminning oʻziga xos portretiga aylanadi, tabiat bilan hamjihatlik esa xalqqa yaqinlikka aylanadi. Zamonaviy adabiyot uygʻunlik asoslarini insonni boshqa tabiiy dunyodan ajratib turadigan narsada, biologik yuqori, yuksak maʼnaviyatda tushunadi. Insonning donoligi va vijdoni uning tabiat bilan hozirgi birligining asosiga aylanadi.

Tasviriy adabiyotdagi tabiat manzaralari peyzaj deb yuritiladi. U adabiy asarda muayyan gʻoyaviy-kompozitsion vazifani bajaradi. Yozuvchilar peyzaj yordamida xarakterlarni harakatda, doimiy oʻzgarishda koʻrsatadilar.

Badiiy asarda peyzajning qoʻllanish yoʻllari nihoyatda xilma-xil boʻlib, ular yozuvchi uslubi va asar janri bilan ham belgilanadi. Tabiat manzarasi tasviridan turli xildagi maqsad kuzatiladi. U goh voqea sodir boʻlgan taslni bildiradi, goh qahramonlar kayfiyatini ochishga yordam beradi, goh asar voqealarini bir-biri bilan bogʻlash vazifasini oʻtaydi[11,80]. Shukur Xolmirzayevning “Jarga uchgan odam” hikoyasida qahramon qarashlarini, kechinmalarini uni oʻrab turgan narsalar tasviri va birinchi navbatda peyzaj orqali koʻrsatishga harakat qilingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Peyzaj koʻp oʻrinda muallifga oʻz fikrlarini yakunlash uchun ham kerak boʻladi.

Badiiy asardagi peyzaj **funksiyalarini** oʻrganish muammosi azaldan koʻplab tadqiqotchilar eʼtiborini tortdi. Peyzajning alohida yozuvchilar ijodidagi rolini ochib beruvchi koʻplab asarlar, shuningdek, keng materialni umumlashtirishvatizimlashtirishga urinishlar mavjud.

“Adabiyotshunoslik lugʻati”da peyzaj taʼrifi xususida shunday deyiladi: “Adabiy asarda yaratiluvchi voqelikning muhim komponenti, voqealar kechuvchi ochiq makon (yopiq makon – interyer) tasviri” [7, 220]. Haqiqatan ham adabiyotshunos olimlarimiz I.Sulton, B.Sarimsoqov, T.Boboyev, H.Umurov, Y.Solijonov, D.Quronovlar taʼkidlaganidek, peyzaj avvalo, badiiy asarda tasvirlangan tabiat tasviri. Peyzaj faqatgina zamon va makon tasviridangina iborat emas.

Peyzaj badiiy asarning mazmunli kompozitsion tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u turli g'oyaviy va estetik funktsiyalarni bajaradigan tabiatning tasviridir.

Adabiyotshunos olim Qozoqboy Yo'ldoshev peyzaj haqida qarashlarini shunday ifodalaydi: "Peyzajning birinchi va oddiy vazifasi tasvir kechayotgan joyni anglatishdan iborat. Bir qarashda jo'ngina ko'ringan bu vazifaning o'qirmanga ko'rsatadigan estetik ta'siriga nopisand yondashib bo'lmaydi. Ko'pgina hollarda badiiy asardagi voqea sodir bo'lgan joy tasviri syujet rivoji yoki kayfiyat va ruhiy holat ifodasi uchun katta ahamiyat kasb etadi" [1,131].

O'zbekiston xalq yozuvchisi Sh.Xolmirzayevning "Jarga uchgan odam" hikoyasiga nazar tashlaylik. Shahardan kelgan kinorejissyor Ismoil Yusupovich tog' go'zalligiga – tog' qonuniyatiga xiyonat qiladi. Tabiat manzaralarini tasmaga tushirishga kelgan odam va'dani buzib, tog'dagi ayiqni otib o'ldiradi.

-Nima qilib qo'ydingiz, - dedi Islom rejissyorga.

- Qiziqmisiz? O'ldi... Bolalarini ham opketamiz...

Islom gangib atrofga qaradi. O'rmonlar, tog'lar, osmonu yerga – tabiatga ko'zi qadalib o'tdi. Shunda birdan qulog'i jaranglab ketdi. Nazarida, bola qalbiga allaqachonlar kirib, uni o'z asiriga aylantirib qo'ygan tabiat uvvos tortib faryod ko'tarayotgandek tuyuldi" [12, 503].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Sh.Xolmirzayev ijodi doimo adabiy tanqidchilikning diqqat-e'tiborida bo'lgan. Jumladan, U.Normatov, O.Tog'ayev, I.G'afurov, A.Kattabekov, H.Boltaboyev va boshqalarning tadqiqot, risola va maqolalarida Sh.Xolmirzayev asarlarining g'oyaviy-badiiy qimmatini to'g'risida fikr va mulohazalar bildirilgan. Jumladan, adibning "Jarga uchgan odam" hikoyasi ham mana shunday badiiy tadqiq etishga bag'ishlangan asarlardan biri. Hikoya qahramonlari esa, ana shunday – ba'zan jamiyat qonunlariga ham tik boradigan, vijdon qonuniyati bilan yashaydigan, bu yo'lda adolat uchun, hatto o'zlarini qurbon qila oladigan kishilardir [2, 108].

Shu tariqa, fojaviylik va fojia zamiridan kelib chiquvchi adolat Sh.Xolmirzayev hikoyalaridagi muhim muammolardan birini tashkil etadi [2, 125-127].

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Shukur Xolmirzayevning adabiy matn tuzilishidagi peyzajni o'rganish muammosi bilan bog'liqligi tasodifiy emas: yozuvchi haqli ravishda peyzaj rasmining ustasi hisoblanadi. Shukur Xolmirzayev asarlarida peyzaji nafaqat o'zbek tabiatining milliy o'ziga xosligini aks ettiradi, balki borliq sirini ham o'z ichiga oladi. Yozuvchining tasviriy iste'dodining kelib chiqishi o'z ona yurtining tabiati, o'sha vohada joylashgan, eng boy o'zbek tili shakllangan va Shukur Xolmirzayev boshchiligidagi deyarli barcha eng buyuk o'zbek yozuvchilari joylashgan Surxondaryo viloyati bilan bog'liq.

Shukur Xolmirzayev ijodining g'oyaviy-estetik mazmunini tushunish uchun muallifning asarlari haqida davra suhbatlari, asarlarini sinchiklab o'qilgandagina o'ziga xos ma'no kashf qilinishi mumkin. Ijodkor ijodining yaxlit manzarasini yaratish, uning poetikasiga oid umumlashtirilgan tushunchalarni yaratish zarurati tobora sezilib bormoqda. Adib ijodining ushbu "yaxlit rasmda" Shukur Xolmirzayevning **peyzaj poetikasi** haqli ravishda o'z o'rnini egallashi kerak. Adabiyotshunos olim Yo'ldosh Solijonovning "Detallar tilga kirganda" maqolasida yozuvchi asarlarning kuchli vizual tomoni va yozuvchi matnlaridagi detalning alohida roli haqida gapiriladi "Shukur Xolmirzaevning asarlarida eng ko'p qo'llaniladigan detallar bu — tabiat unsurlari: turli daraxtlar, o't-o'lanlar, gullar, qushlar, hashoratlar va hayvonlardir. Ularni inson obraziga nisbat berish bilan adib tabiat va odamning yaqinligini, biri ikkinchisiz yashay olmasligini uqdirmoqchi bo'ladi. Ayni chog'da tabiat hodisalaridagi o'zgarishlarga, ularning o'ziga xosligi (masalan, yarmi qurigan do'lananing hamon gullab, meva tugishi, gap tomirning chuqur ketganligi, ya'ni mohiyatda ekani)ga urg'u berish orqali odamni o'z hayotiga e'tiborliroq bo'lishga undaydi. Ha, Shukurning asarlarida tabiat gapiradi, harakat qiladi, ko'rkini namoyish etish uchun quturib gullab, bizni maftun etadi. Ruhiyatimizga osoyishtalik bag'ishlab, umrimizni uzaytiradi"[9, 28].

Yana адабиётшунос олима G.N.Tavaldiyeva tomonidan yozilgan “Shukur Xolmirzayev hikoyalarida tabiat va inson munosabatlarining badiiy talqini” nomli maqolada Shukur Xolmirzayevning hikoyachilikdagi badiiy mahorati uning tabiat va inson munosabatlari aks etgan hikoyalari orqali tadqiq etilgan. “Adib hikoyalarida tabiat tasviri muayyan estetik vazifani bajaradi. U faqatgina tabiat dunyosining bir bo‘lagi emas, balki qahramon dunyoqarashining va insoniy go‘zalligining shakllanishida o‘z ta’sirini ko‘rsatuvchi poetik vosita hamdir. Inson va tabiat muammosi Shukur Xolmirzayevning ayrim hikoyalari mavzusiga tegishli mavsumiy hodisa emas. Bu munosabatlar tizimida yozuvchi Inson va tabiatning o‘z vazifasi, asardagi o‘rni va jamiyatlardagi mantig‘ini tushuntirib berishga erishgan”[10, 132].

Peyzaj bizda **nafaqat tasvirlangan** narsalarga - xabar qilinayotgan moddiy muhitga, balki tasvirning o‘zi qanday shakllantirilishiga va individual yozuvchilarning xayoliy tabiat bilan munosabatlarini o‘rganish uchun qo‘llagan strategiyalariga ham e’tibor qaratishimiz kerak.

Ekologik muamolar haqida gap ketar ekan biz Shukur Xolmirzayevning “Jarga uchgan odam” hikoyasini o‘zbek adabiyotidagi ekologik muammolarga bag‘ishlangan asarlardan biri deb ataymiz. Yozuvchi o‘z fikrini o‘ziga yaqin personajlar orqali yetkazadi, masalan, ko‘p narsaga Islom nigohi bilan qaraydi. Yozuvchi hikoya qahramoniga quyidagicha ta’rif beradi: “Islom tug‘ilgan uy eski, vassalari qorayib ketgan, bitta keng derazasi ellik qadam naridagi qishloqning daraxtlarga burkangan tomoniga ochilar edi. Uyning ustida Boysuntog‘ning musaffo osmoni osilib turar, uning orqa tomonida to‘lqinsimon sarg‘ish adirlar tog‘ tarafga emgaklab ketgan, adirlar ortida esa chag‘ir toshli qirlar va ular orqasida mol podalariga o‘xshab archazor qoplagan tog‘ ko‘rinar edi. Tog‘ning osmonga qadalgan o‘rkachlarida parquv bulutlar suzib yurar, ular tog‘ bilan zangori osmonni bir-biriga qo‘shib turganga o‘xshar edi.

Islom ana shu uyda tug‘ilib, shu manzaralarni ilk bor ko‘rgan edi. U qishloq markazidagi maktabga qatnay boshladi. Darsdan bo‘shashi hamono uyiga chopar, kelgach, o‘zini erkin, baxtiyor his etar edi.” [12, 131]. Biz qahramon uchun tabiat

bilan uyg'unlik, u bilan uyg'unlikda yashash kundalik qulayliklardan ko'ra muhimroq ekanligini tushunamiz. Shuning uchun yozuvchi o'ziga yaqin qahramonni harbiy xizmatga yuborgan o'lkasi ham Islom uchun noma'lum o'rmon emas. Hikoya qahramonning tasodifiy joyini boy va poetik tarzda taqdim etar ekan yozuvchi shunday deydi: "Islom maktabni tugatgach, harbiyga jo'nadi. Baxtiga, u Belorussiyaning shimoli-sharqidagi o'rmonlardan biridagi qismga tushdi. Tog'dan ayriliq azobi o'rtab yurgan qalbiga belorus o'rmonining mayin, yashil manzaralari taskinlik berdi"[12, 131].

Lekin u o'sha o'rmonda turib ham o'z uyini, etakdagi qishlog'iyu shimoldagi tog'larini yanada sevib qolganligini tuydi, ularni juda-juda ko'rgisi keldi. Islom qishlog'iga keldi, uyiga kirdi, tog'lariga sayrga ham chiqdi. Ana shunda u endi bu yurtidan bir umr judolikda yashay olmasligini, jasadi ham albatta shu yerda dafn etilishi kerakligini chuqur his qildi. Islom butun umri davomida shimoldagi tog' tabiat qo'ynida yashaydi. U tabiatning go'zalligiga qoyil qolish qobiliyatini yo'qotmagan. U o'zini tabiatga qarama-qarshi qo'ymaydi, balki o'zini uning bir qismi sifatida his qiladi. Yozuvchi uni: miltiq ko'tarib yursa-da, kamdan-kam o'q bo'shatishini bu g'alati ovchini tog' ham, sokin o'rmonlar ham, yovvoyi hayvonlaru beozor parrandalar ham bilishishini takidlaydi. U ovchi, lekin hayvonlarni o'ldirish uchun emas, balki hayotni davom ettirish uchun o'ldiradi. U brakonerlikni dahshatli yovuzlik, o'z joniga qasd qilishning bir turi (inson ichidagi tabiatni yo'q qilish) deb biladi. Islom shunga amin bo'ldiki: tog'ni, o'rmonlarni, hayvonotu parrandalarni — umuman, Boysuntog' bag'ridagi tabiat boyliklarini faqat o'zigina emas, hamma, hamma odamlar ham sevar ekan... U o'zidan mamnun bo'lib ketdi va asta-sekin o'zini atrofdagi tabiatning ilk oshig'i, uning jonkuyar himoyachisi, uning ilk targ'ibotchisidek his qila boshladi. Bu qahramonning tabiatga bog'langanligi **bejiz emas**. (**Shuni ta'kidlash mumkinki**, faqat axloqiy va axloqiy jihatdan benuqson ijobiy belgilarga ega bo'lgan shaxslargina Shukur Xolmirzayev bilan, tabiat bilan muloqot qilishlari mumkin). Shunday qilib, biz Islomda, eng avvalo, tabiatga o'xshash, har qanday tabiiy narsani qabul qiladigan, yovuzlik va yolg'onga xizmat qilmaydigan poetik obrazni

ko'ramiz. Shu yerda bir **paradoks** hikoyadagi ikkinchi obraz(o'quvchilar uchun salbiy bo'lgan obraz) Ismoil Yusupov haqida ijodkor shunday deydi: "Ammo Ismoil Yusupovichning tog'ni yaxshi ko'rishi, tabiatdan zavqlanishiga ham shubha qilib bo'lmas edi.

U goho yugurgilab baland qoya ustiga chiqib ketar, olmurutlarga tosh otib qolar, kaklikning sayrashiga quloq berar edi.

Shunday paytlarda Islom hayajonga tushar, tabiat bu mehmonga zavq bag'ishlaganidan faxrlanib, unga mehr qo'yganidan ichida shodlanar edi" [12, 135]. Ko'rib turganingizdek, Shukur Xolmirzayev o'zi yoqtiradigan va yoqtirmaydigan eng kichik tafsilotlarni va nozik farqlarni yetkazishda rostgo'y va samimiyydir.

Shukur Xolmirzayevning ko'plab hikoyalarida peyzaj semantik rol o'ynaydi, asarning asosiy g'oyasi o'z-o'zidan tabiat hodisalarini kuzatishdan kelib chiqadi va asar oxirida yozuvchi tomonidan shakllantiriladi. Keling, tasviriy material sifatida mana bu jumlagi nazar tashlaylik: "Ismoil Yusupovich ayiqdan besh qadamcha berida to'xtab, unga tikildi. O'q uning manglayini yorib ketgan edi. Islom botayotgan quyosh shu'lasini yelkasini qizartirgan holda, sekin yurib, ayiq boshiga keldi.

Ayiqchalar odamlardan hayiqishmadi, ular tamshanib, o'lik onalarining sut to'la emchagini cho'zib-cho'zib emishar edi" [12, 138]. Dastlab ayiqchalar qochib g'or og'ziga kirib ketishgan edi, o'rmalab borayotgan onalarining to'xtab qolganini ko'rdilar-da, atrofga qo'rqa-pisa qarab, chopqillab keldilar. Ayiqchalar odamlardan hayiqishmadi. Ammo g'alati: ular odamlardan qochib ketishmadi. Ular dahshatlarini zo'rg'a yengib, o'girildilar va qandaydir kuch ularni tashlab ketgan onalariga-vatanlariga qaytardi! u yerda ularning nobut bo'lish ehtimoli ham yo'q emasdi. Ular qanday yo'llar bilan insoniyatga tenglasha oladilar, raqobatlashadilar? Savolning o'zi kulgili ko'rinadi. Ammo o'lgan ayiq ularning bir vaqtning o'zida onalari va yashash kafolatlari edi. Va ularni qamrab olgan dahshat va umidsizlikka qaramay qaytib borishdi.

Qizig'i shundaki, Shukur Xolmirzayevning hamdardligi ko'pincha "odam va tabiat" ikki qirrali bog'liqligida tabiat tomonida bo'ladi, bu "Jarga uchgan odam" hikoyasidan tashqari "Kulgan bilan kuldirgan", "Bandi burgut" hikoyalarida ham tasdiqlanadi: "Islom gangib atrofga qaradi. O'rmonlar, tog'lar, osmonu yerga — tabiatga ko'zi chizilib o'tdi. Shunda birdan qulog'i shang'illab ketdi. Nazarida, bola qalbiga allaqachonlar kirib, uni o'z asiriga aylantirib qo'ygan tabiat uvvos tortib faryod ko'tarayotgandek tuyuldi.

Islom o'zini shu tabiatning yagona qo'riqchisi, sodiq do'sti, vafodori deb hisoblar edi. Agar unga qilingan bu jabr uchun dushmandan qasos olmasa, o'zini xiyonatchi, xoin, sotqin bo'lib qoladigandek his etdi..

Ismoil Yusupovichning qo'lidan miltiqni tortib oldi-da, qulochkashlab uning bo'yniga tushirdi. Rejissyor ovoz chiqarmay kesilgan shox kabi uchib ketdi, apil-tapil o'rnidan turdi-yu, yana yiqildi, uning gavdasi jordan quyiga uchdi" [12, 138].

XULOSALAR

Umuman olganda, yozuvchi ma'lum g'oya asosida to'plagan alohida faktlarni o'zining shaxsiy tajribasi bilan boyitib, qalbidan o'tkazib, ko'pchilikka xos qilib umumlashtiradi. Ya'ni, aniq g'oyaga asoslanib, yozuvchi hayotdagi alohida narsalarni o'rganadi, saralaydi, to'qiydi, umumlashtiradi va jonli, tabiiy va betakror go'zal asarini yaratadi.

Shukur Xolmirzayevning ko'plab hikoyalarida peyzaj semantik rol o'ynaydi, asarning asosiy g'oyasi o'z-o'zidan tabiat hodisalarini kuzatishdan kelib chiqadi va asar oxirida yozuvchi tomonidan shakllantiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Yuldoshev Q , Yuldosheva M. Badiiy tahlil asoslari. -Toshkent:Kamalak, 2016.- B.131

2. Hamidova M.O.Writing skills and artistic tools. "Science and innovation" International scientific journal. Volume 2. Issue 4 April. 2023. Pages 125-127.

3.Hamidova M.O.Shukur Xolmirzayev's skills of creating portrait // International Journal of Applied Research 2020; 6 (5): 448-450.- B. 448-450.

4.Hamidova M.O. National Character and Methodology // Middle European Scientific Bulletin. ISSN: 2694-9970. Volume 25, June, 2022. Pages 149-158.

5.Hamidova M.O.Artistic Intention and Artistic Form // Spanish journal of innovation and integrity. P.475-480.

6.Hamidova M.O. Shukur Xolmirzayevning xarakter yaratish mahorati // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2019.- № 10.- B. 265-270.

7.Quronov D., Mamajonov Z., Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2010.

8.Solijonov Y. Detallar tilga kirganda // “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi, 2007- yil 5-son.

9.Solijonov Y. Detallar tilga kirganda // “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati» gazetasi, 2007- yil № 5.

10.Tavaldieva G. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida tabiat va inson munosabatlarining badiiy talqini// Academic research in educational sciences. Volume 1, Issue 4, 2020. Scientific

11.Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. — T.: Iqtisod-moliya, 2007. - 304 b.

12. Xolmirzaev Sh. Saylanma. 1 jild.-Toshkent: Sharq, 2003.

13.<https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/shukur-xolmirzayev-1940-2005/shukur-xolmirzayev-qariya-hikoya>